Enny de Bruijn

Het IJzeren Veulen

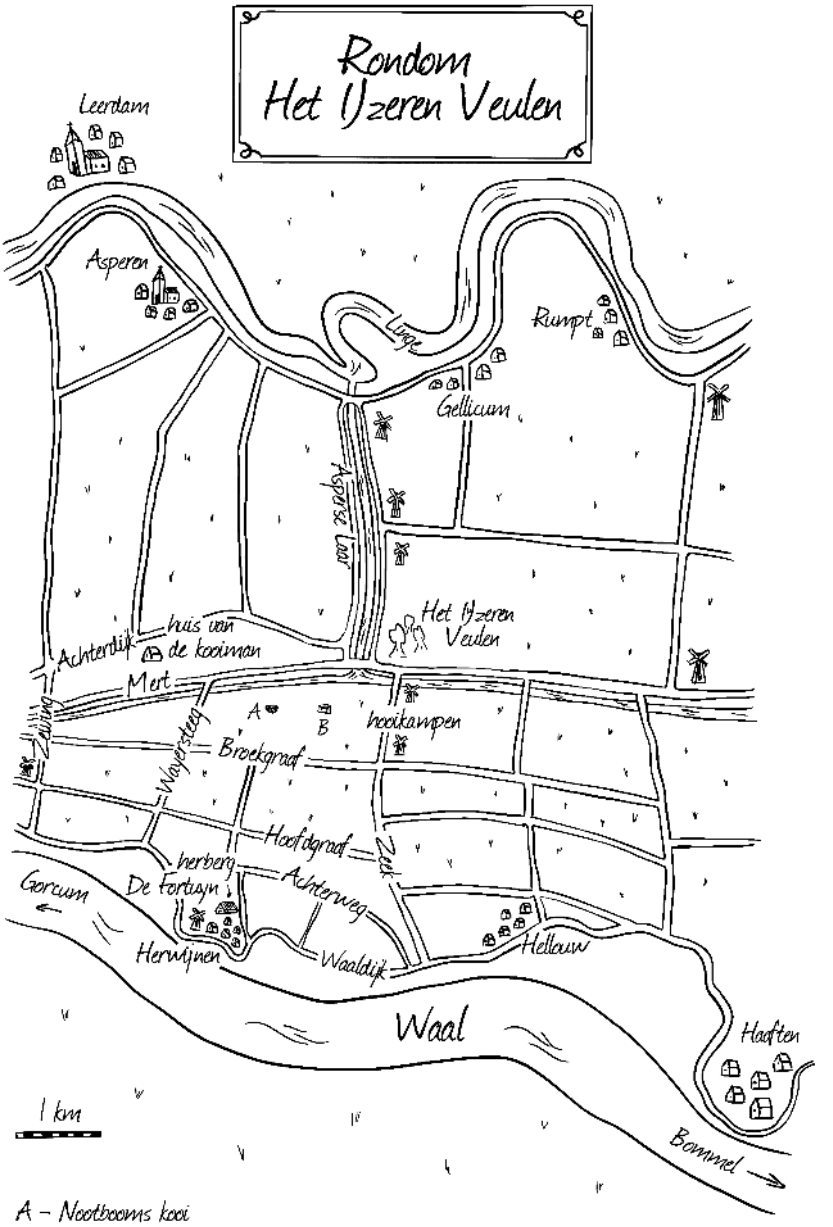
2024 Prometheus Amsterdam

Al leyt de waerheyt in het graf,
al wat haer druckt dat moet'er af.

Jacob Cats

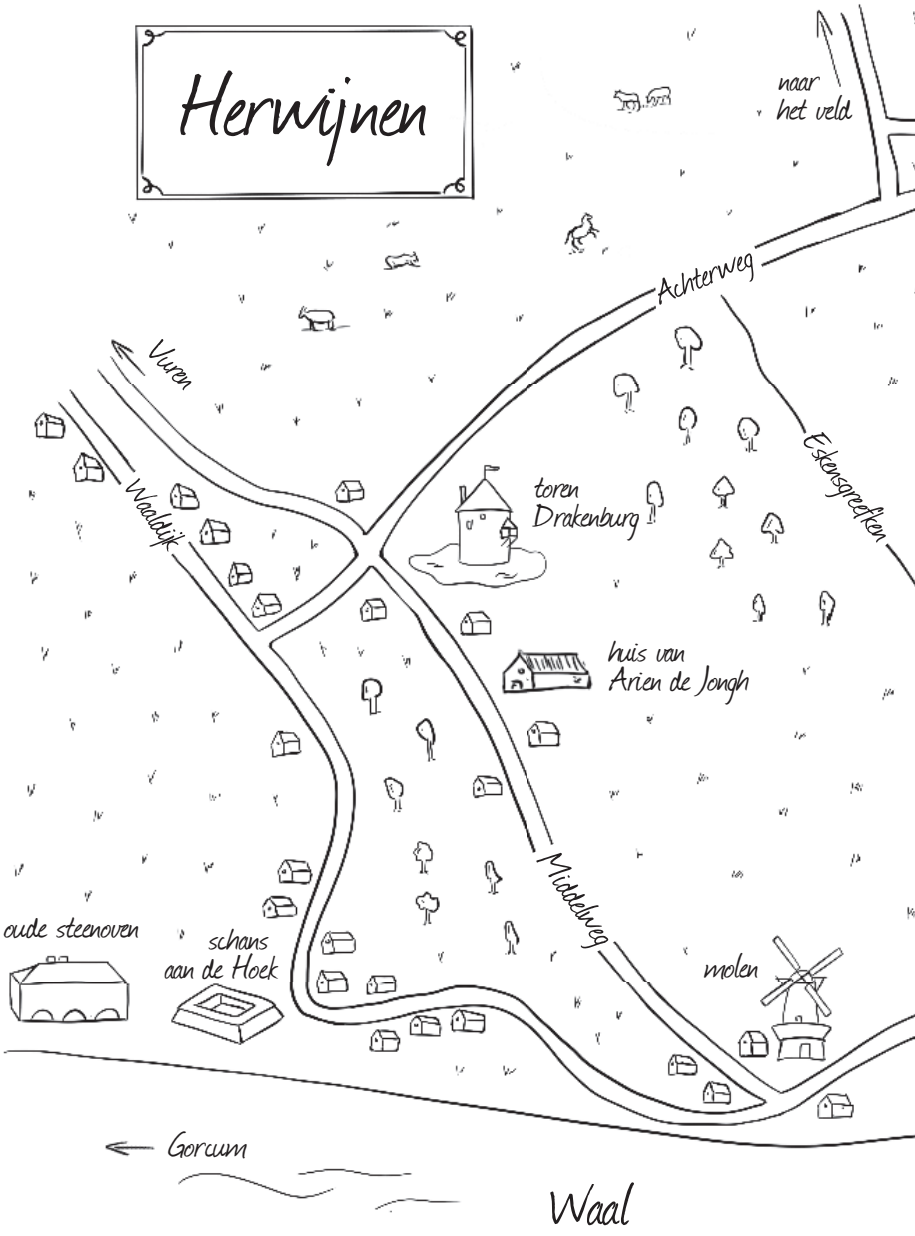
Belangrijkste personages

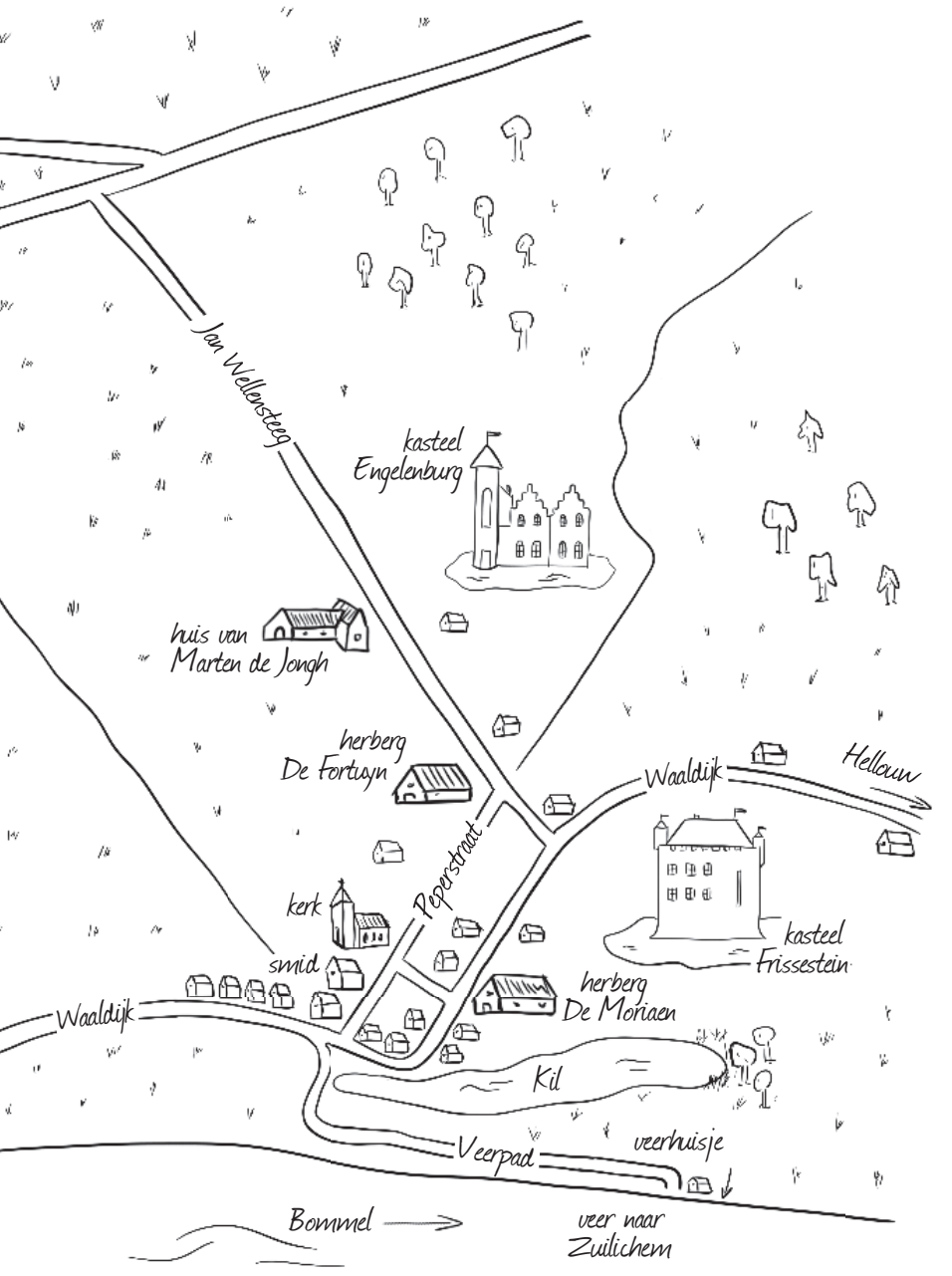
Gijsbertje de Jongh, waardin in de herberg De Fortuyn.
Jenne Francken [de Jongh], achternicht van Gijsbertje; drijft samen met haar de herberg.
Marten de Jongh, oom van Gijsbertje en neef van Jenne; hoofd van het familiebedrijf; secretaris van Herwijnen, schepen en heemraad; recent hertrouwd met Willemke.
Willemke Fransen, tweede vrouw van Marten de Jongh.
Marie de Jongh, dochter van Marten de Jongh.
Dorothee de Jongh, dochter van Marten de Jongh.
Adriaan de Jongh, zoon van Marten de Jongh; belastingontvanger in Zaltbommel.
Arien de Jongh, broer van Gijsbertje, weduwnaar, koopman.
Cornelis Verploegh, weduwnaar van Gijsbertjes overleden zuster, hertrouwd met Aaltje; eigenaar van timmer- en aannemersbedrijf in Hellouw, paardenhandelaar.
Govert en Willem Verploegh, zoons van Cornelis Verploegh.
Jan de Rouw, stamgast in de herberg van Gijsbertje en Jenne.
Anthonis en Maij de Fockert, schout en schoutin van Herwijnen; wonen in de herberg De Moriaen.
Pieter de Fockert, jongste zoon van de schout en schoutin.
Jan Hous, gewezen soldaat in het Staatse leger; logeert in de herberg van de schout.
David Bijl, werkt in loondienst; weduwnaar, had voor zijn huwelijk een relatie met Gijsbertje.
Dirk Hoogerwerff, molenaar in Herwijnen.
Hein van Oort, wachtmeester op het fort Sint-Andries.

A – Nootboomse kooi

B – oude kooi in de Spaanse Hoef

Herwijnen
naar het veld
Achterweg
Vuren
Waaldijk
toren Drakenburg
Eskensgreften
huis van Arien de Jongh
Middelweg
oude steenoven
schans aan de Hoek
molen
Gorcum
Waal

Jan Wellenssteeg
kasteel
Engelenburg
huis van
Marten de Jongh
herberg
De Fortuyn
Waaldijk
Hellouw
Pepperstraat
kerk
smid
kasteel
Frissestein
herberg
De Moriaen
Waaldijk
Kil
veerhuisje
Veerpad
Bommel
veer naar
Zuilichem

Deel 1
De moord

De herberg

maandag 26 juni 1676

'Zodra hij dood is, trouw ik de eerste de beste man die me hebben wil,' zei Jenne.

Elke dag wezen haar mondhoeken verder naar beneden. Elke avond leek ze iets meer te drinken van de wijn die ze vanuit Heusden naar hun herberg brengen liet. Het ging de laatste tijd niet best, dacht Gijsbertje. Afgelopen winter was Jenne vierenveertig geworden. Kinderen zaten er niet meer in. Misschien nog eens een weduwnaar, later, als neef Marten er niet meer was om zich ermee te bemoeien.

'Je had toch niet echt die schipper gewild?' vroeg Gijsbertje.

Diep in haar hart gaf ze de familie deze keer gelijk. Een man van zestig die eruitzag als zeventig, met een haveloos schip dat wees op geldgebrek. Toen neef Marten dat met zoveel woorden zei, drie avonden geleden, was de schipper beledigd de deur uit gelopen – en neef Marten had voldaan gekeken. Hij had zijn stok en zijn hoed gepakt en was vertrokken, achter de schipper aan.

Toen de deur dichtviel, was Jenne luidruchtig in tranen uitgebarsten.

Gijsbertje had een neusdoek gehaald en de bui uitgezeten.

Ze geloofde er niets van dat Jenne veel hartzeer had om de schipper. Het kwam door iets anders, al die tranen en bittere woorden. Eindelijk was er weer eens iets onverwachts gebeurd, iets dramatisch, eindelijk had Jenne weer eens geproefd van de sensatie waar ze naar snakte. Maar het was al te kort geweest, al te vluchtig. Alsof je honger hebt, en dan even mag proeven van een rijkgevulde soep, en dan wordt de kom voor je neus wegge-

trokken en mag je opnieuw op een houtje bijten.

Ze probeerde haar ergernis weg te slikken en geduldig te luisteren, terwijl iedere bezoeker van hun herberg van Jenne te horen kreeg hoe neef Marten de huwelijksaanzoeken voor zijn dochters en nichten in de kiem smoorde. Elke kans die ze kregen wist hij de nek om te draaien. Hij wilde te veel, hij greep te hoog.

De herberggasten knikten instemmend, lurkend aan hun pijp, drinkend van hun bier. De ambities van Marten de Jongh, de dorpssecretaris, hoorden bij hun geliefkoosde onderwerpen van gesprek. Marten met zijn grote pachtbedrijf – meer dan honderd morgen land –, zijn herenbank in de kerk, zijn fraai geschilderde wapenbord, zijn paarden, zijn boeken en zijn speciale schrijfkamer. Marten met zijn gladde tong die elke discussie domineerde. Marten met zijn brilletje en zijn nieuwmodische hoed met zwierige, brede rand.

'Onder die hoed is zijn kop zo kaal dat de luizen erop uitglijden,' zei Jenne soms, en dan lachten de gasten in de gelagkamer luid. Dat je de vuile was van je familie niet buiten hing – aan die regel had Jenne zich nog nooit gehouden, zeker niet als ze een paar glazen wijn gehad had. En het zou wreed zijn om haar nu het zwijgen op te leggen, dacht Gijsbertje. Ze zou stikken in de onuitgesproken woorden.

Misschien was het voor Jenne ook wel het makkelijkst om de schuld op neef Marten te schuiven. De mannen stonden nu eenmaal niet voor haar in de rij. Kwam het door haar dunne, peper-en-zoutkleurige haar, haar stakerige armen en benen, haar scherpe tong, haar hang naar de wijn?

Niemand praatte er ooit over tegen Gijsbertje, natuurlijk, maar iedereen wist het. Zoiets hield je niet verborgen. Soms zwalkte Jenne over de dijk, 's avonds laat, soms klopte ze aan bij de buren. Eén keer was ze bij de schout naar binnen gewandeld, net toen de schout zelf in zijn ondergoed zijn vrouw achternazat. Tenminste, als je haar geloven kon. Meestal ging ze gewillig mee als de buren haar thisbrachten. Een enkele keer moest Gijsbertje haar komen halen.

Toch had ze misschien wel iemand kunnen vinden als ze dat gewild had, want ze had mooie ogen, Jenne. Groen als een kat. En ze had geld. Haar ouders waren dood. Haar erfenis was binnen – een bescheiden erfenis misschien, maar genoeg om van te leven. En Marten de Jongh was voor haar alleen maar een neef. Dat voelde anders dan voor Gijsbertje zelf, die eigenlijk oom tegen hem moest zeggen.

Als je maar geld meebracht, dan waren sommige mannen wel bereid om wat grijze haren, vinnige woorden en dronken streken op de koop toe te nemen. Jenne had, als je het goed bekeek, zomaar kunnen weglopen, ergens in een vreemde stad een huisje pachten, een nieuw bestaan beginnen met iemand die ze zelf uitgekozen had.

Maar dat had ze niet gedaan en Gijsbertje vermoedde dat ze dat ook in de toekomst niet zou doen. Ook al klaagde ze elke week over het dorp dat zoveel minder was dan de stad waar ze was opgegroeid, over de man die ze niet had en over de streken van neef Marten. Jenne had te veel familie verloren, als kind al: haar beide ouders, haar drie broertjes, haar enige zusje. Ze wilde ergens bij horen. Bij neef Marten en zijn dochters, bij de andere familie in het dorp, en bij Gijsbertje zelf, haar verre nicht. Wie zou haar dat kwalijk nemen?

Gijsbertje niet. Ze was zelf ook al zesendertig, ze had zelf ook mensen van wie ze hield verloren. Familie was belangrijk, die gaf je niet zomaar op voor de eerste de beste man. Soms dacht ze dat er, wat haar betrof, niets meer hoefde te veranderen. Ze had een goed leven. Ze hield ervan om samen met Jenne de herberg in het hart van het dorp te drijven, om een tafel vol ruziënde mannen met haar ogen en haar stem in het gareel te krijgen, om eigen baas te zijn. En meestal, op de gewone, gemiddelde dagen, was Jenne goed gezelschap. Dat was belangrijk in het leven.

Ze pakte de bekers van de tafel, spoelde ze om bij de pompbak, zette ze op de plank in de kast. Daarna schoof ze de halflege wijnkan – goed afgesloten – uit het zicht, achter de borden. Maar ze

maakte zich geen illusies. Jenne zou de kan ongetwijfeld vinden. Zoals Gijsbertje 's ochtends altijd weer de lege en op raadselachtige wijze schoongemaakte kan ontdekte, ook al had Jenne hem ver achter allerlei potten en pannen verstopt.

Zo hielden ze elkaar voor de gek, dat wisten ze allebei.

~

De Fortuyn heette hun herberg. Hij was niet zo beroemd als de herberg van de schout, aan de overkant van de dijk. Hij was niet zo groot als de herberg van Frederik Boon, op het meest strategische punt van het dorp. En hij had niet de reputatie van de herberg van Eelke Willems, waar de kaarters, de dobbelaars en de triktrakspelers het liefst zaten, en waar de meisjes het meest toeschietelijk heetten te zijn.

Hun herberg was een fatsoenlijke herberg, waar de mannen maar zelden zo dronken werden dat ze de messen trokken. En als ze dat deden, wist Gijsbertje ze altijd te kalmeren en zo snel mogelijk de deur uit te werken. Dat was háár reputatie. Hoogstens sneuvelde er eens een kan, of een wijnglas, als de herberggasten in hun drift met het vaatwerk begonnen te smijten. Maar waar gebeurde dat niet?

In alle opzichten was De Fortuyn een nette zaak, waar boeren en dorpsnotabelen de maaltijd gebruikten en waar handelaren op doorreis graag kwamen logeren. Ze lieten zeker niet zomaar iedereen binnen, Gijsbertje en Jenne. Vrouwen met een twijfelachtige reputatie wilden ze niet zijn. Ondanks de oude gevelsteen, waarop – tot ergernis van hun vroegere dominee – een naakte vrouw stond afgebeeld, leunend tegen een grote vergulde hoorn. Vrouwe Fortuna, waar de herberg naar heette.

Gijsbertje wist niet wie die naam ooit verzonnen had. Haar eigen familie vast niet. Alle De Jonghs die zij kende waren even gereformeerd als berekenend, geen mensen om de fortuin een grote rol toe te kennen in de gang van de wereld. Alleen haar broer, Arien,

die was misschien een uitzondering. En haar nicht Marie, die ook. Je zag het niet meteen, maar als je die twee goed kende, wist je het. Dat ze wilden ontsnappen aan het familiestramien. Dat ze hun eigen gang wilden gaan en hun eigen gedachten denken, zonder dat de anderen zich met hen bemoeiden.

Maar verder... Ze ging ze in gedachten allemaal af, de dode en levende familieleden die ze gekend had: haar vader, haar moeder, haar twee zusters, haar ooms en tantes, haar neven en nichten. Het patroon was duidelijk zichtbaar. Je moest bidden om Gods zegen, plannen maken, je kansen verstandig afwegen en steeds weer proberen de beste koers te kiezen. Als het tegenzat gaf je de moed niet op maar deed je een nieuwe poging. En als alles voorspoedig ging, mocht je niet vergeten God te danken. Ze had dat altijd een duidelijke richtlijn voor het leven gevonden. Een wijs mens stelt zich boven de fortuin, zei neef Marten soms. Voorspoed komt je niet aanwaaien van het blinde lot, voorspoed bereik je door je verstand te gebruiken en hard te werken – daar rust zegen op.

Alleen, je kon nóg zo geloven dat je het dagelijkse bestaan in de hand kon houden door te bidden en te werken, soms gooiden de omstandigheden toch roet in het eten. Zoals vandaag. Wat deed je als Jenne de regels aan haar laars lapte en vrolijk haar eigen gang ging?

Toen de wagen met vaten bier en wijn voorreed, had Gijsbertje het in één oogopslag gezien. Ongemerkte vaten. Die kwamen niet uit Heusden, niet uit de kelders van hun vaste leverancier – neef Martens oudste zoon, die de dochter van een wijnkoopman had getrouwd. Dit waren vaten die Jenne ongetwijfeld ergens goedkoop bij een vage scharrelaar had besteld. Een handelaar die illegaal importeerde en geen accijns betaalde.

Dáárom had ze natuurlijk vanochtend geïnformeerd naar neef Marten, en tevreden gekeken toen bleek dat die de hele dag van huis zou zijn. Ze deed het om zelf een voordeeltje te hebben, misschien, maar toch vooral om neef Marten dwars te zitten.

Gijsbertje vroeg zich af of ze er iets van moest zeggen. Moest

ze zorgen dat het niet weer gebeurde? Of ging het haar eigenlijk niet aan? Jenne was de oudste van hen tweeën, en zij pachtte de herberg. Als het misging, zou zij de boete moeten betalen. Al was natuurlijk de vraag of ze dat doen zou, en of het probleem dan tóch niet, via allerlei omwegen, op Gijsbertjes bord terecht zou komen.

Zwijgend had ze toegekeken hoe Jenne de voerman voorging naar de kelder, om hem de plaats te wijzen waar de vaten neergezet moesten worden.

~

De lading was al voor een groot deel binnen, toen ineens de jonge Jan Hous bij de herberg opdook. Ongegeneerd stapte hij de gelagkamer binnen: borst vooruit, kop omhoog, voeten wijd uiteen, armen breed slingerend.

Dat ook nog, dacht Gijsbertje. Als het niet één ding was, dan waren het wel twéé dingen.

Jan Hous was zo'n verlopen soldaat die al weken met zijn ziel onder zijn arm door het dorp sjouwde. Iedereen zou opgelucht ademhalen als hij weer naar het leger vertrok. Hij had een kwade dronk, maakte het de mensen lastig, sloeg grove taal uit, vocht met het mes of met de degen, dreigde met zijn geweer. Hij zou zelfs paarden hebben gestolen en mensen beroofd – al wist niemand dat honderd procent zeker. Had hij geen machtige vader en grootvader gehad, hij zou allang ergens gevangenzitten of – erger nog – opgehangen zijn. Alleen de schout leek een zwak voor hem te hebben. Die kende hem van kinds af aan, die gaf hem altijd weer een maaltijd en een bed in zijn herberg.

Maar ja, de schout... die keek niet zo nauw.

Afleiden moest ze hem, dacht Gijsbertje, om te voorkomen dat hij de ongemerkte vaten zou zien. Wat Jan Hous wist, wist de schout ook meteen. En de schout ging over de bier- en wijnaccijns. Bij de meeste boeren zou hij ongetwijfeld een oogje dichtknijpen, maar bij hén zou hij niet rusten voor ze met terugwerkende kracht

het hoogste tarief voldaan hadden. Misschien wel met een boete erbij. Het was de prijs die ze betaalden omdat ze familie waren van Marten de Jongh. Zijn aartsvijand.

Ze kon Jan Hous dus maar het beste aan de praat houden tot de laatste vaten waren afgeladen en veilig in de kelder opgeborgen. Het duurde niet lang meer.

'Iets drinken, Jan?' zei ze neutraal. Hij had al gedronken, dat had ze gelijk gezien, maar hij leek nog aanspreekbaar.

'Ik hoef jullie bier niet,' zei Jan Hous, 'daar kom ik niet voor.'

De brutale snotaap. Nog geen vijfentwintig en dan zo'n toon aanslaan.

'Wat is 't dan?' vroeg Gijsbertje.

'Jullie varkens! Jullie varkens en kippen!'

Aha. Het oude probleem tussen de schout en neef Marten. Maar dat was niet Gijsbertjes probleem, en het zou nooit haar probleem worden ook. Niet als het aan haar lag.

'Wij hebben geen varkens,' zei ze beslist. 'Dat weet je best.'

'Je weet donders goed wat ik bedoel. De varkens van de secretaris. Jullie varkens. Dat is toch één pot nat, die hele familie van jullie. Ze lopen in het koren van de schout. Ik schiet ze allemaal dood, zo gauw ik ze daar zie. Zo gauw ze voor de loop van mijn geweer komen.'

De heftigheid van het dreigement was opmerkelijk, maar verder verbaasde de klacht Gijsbertje maar weinig. Na alles wat er de afgelopen twintig jaar gepasseerd was, kon de schout níets meer van neef Marten verdragen. En andersom. Er hoefde maar een varken in het koren te schijten en daar had je de poppen alweer aan het dansen.

'De schout en de secretaris, dat is water en vuur, dat weet toch iedereen,' zei ze, in een poging hem tot rede te brengen. 'Wat zou je je daarin mengen? Wat zou je je de zaken van de schout aantrekken?'

Maar Jan Hous was niet in de stemming voor redelijkheid.

'Ik zal die schurk van een secretaris mores leren! Altijd zit hij

iedereen dwars. Iedereen. Hij doet niet liever. Hij stroopt de mensen het vel over de oren. De dwingeland! De valse tiran! Met zijn vervloekte regels!'

Gijsbertje zette zich in postuur, de handen in de zij. Ze was een knappe, stevige vrouw, stevig in alle betekenissen van het woord, dat wist ze.

'Zo is 't wel genoeg. De schout is een heilige, zeker.'

'De schout,' zei Jan Hous, 'daar heb ik alles aan te danken. Dat wist je niet!'

Hij wachtte even, alsof hij de woorden niet zo gauw bedenken kon.

'Dat had je niet gedacht!' herhaalde hij.

'Nee,' zei Gijsbertje.

Jan Hous keek zoekend omhoog, alsof het antwoord daar, op de zolderbalken, te lezen viel.

'Daarom doe ik ook iets voor hem,' zei hij eindelijk triomfantelijk.

'Koop hem dan een pijp tabak,' zei Gijsbertje, 'daar heeft hij meer aan.'

Jan Hous hief dreigend de fraaie wandelstok waarmee hij binnengekomen was.

'Ik schiet ze kapot, de stomme beesten. Zeg jij dat maar tegen de secretaris. De schelm! Ik zal hem weten te vinden!'

'Als er wat gebeurt,' zei Gijsbertje, 'weten we in elk geval alvast wie het gedaan heeft.'

Aan zijn frons zag ze dat hem dat een moment aan het denken zette. Hij was niet de snuggerste, Jan Hous. Misschien moest ze er een schepje bovenop doen.

'De ellende die je dan krijgt,' zei ze. 'Denk daar eerst eens over na.'

Maar het moment was voorbij. Jan Hous grijnsde.

'Denk jij maar aan je eigen ellende,' zei hij. 'Ik heb ze wel gezien, hoor. Die vaten voor de deur. Je denkt zeker dat je zo aan de impost ontsnapt.'